

okolo foruma, davale su i manjim mjestima monumentalan izgled, u većim nije izostao teatar za komedije i muzičke predstave i amfiteatar za gladiatorske igre, hajke i svećane povorke. Vodovodi opskrbljavali su pučanstvo zdravom pitkom vodom katkada iz dalekih vrela, a gdje nije bilo žive vode bila je kišnica prikupljena u velikim solidno izgrađenim rezervoarima (piscinae).

Van gradskih bedema sterale su se, obično duž ceste, nekropole s lijepim nadgrobnim, raznim nasadima ukrašenim spomenicima. Raznoliki predmeti kao dragocjeni nakit, vaze, kipići, staklene posude i t. d. položeni pokojniku u grob, još danas nam svjedoče o blagostanju žiteljstva. Usred plodnih uvala i ravnica redale su se veće i manje villae rusticae sa stanom gospodara i zemljoradnika i svim nuzprostorijama i spremama potrebnim za poljodjelstvo i vinogradarstvo. Vino, ulje, sir i riblja konzerva eksportirali su se u velikim količinama, obično u amforama koje nalazimo ili još u podrumu koje villae rusticae ili čak daleko od obale u morskoj dubini ako je lađa s takvim teretom stradala u oluji.

Poznato je koju su važnu ulogu svojom samostalnosti igrali dalmatinski gradovi u historiji, osobito za vladanja narodnih knezova i kraljeva i u kasnijim sredovječnim vremenima. Temelje i prve početke ove samosvjesne autonomije treba tražiti još u organizaciji rimskih kolonija i municipija u antikno doba.

Spomenute villae rusticae bile su također značajne za prvi kulturni razvitak Slavena, ali na drugi način. U njima i okolo njih naselili su se već ispočetka Hrvati i — budući su obično ležale usred plodnih njiva ili vinograda — ovdje stvorili prva središta novoga, nacionalnoga privrednog i kulturnog života. Iskopine su nam dokazale da su čak i prvi dvori (curtes) naših vladara i prvi od njih osnovani samostani, osobito u okolini Solina, nastali neposredno nad takvim antiknim gospodarskim skupinama.

Nijedno mjesto antikle Dalmacije nije se tako sjajno i bogato razvijalo kao njena kapitala Salona. Priroda bila ga je obdarila najboljim preduvjetima: zgodnim položajem u zaštićenom zalivu, odličnom lukom, zdravom vodom, bogatim, plodnim poljem i mogućnošću kopnenih veza s krajevima unutrašnjosti. Maleno ilirsko-grčko naselje neprestano je raslo i pri kraju drugoga vijeka po Kr. postiglo svoju najveću ekspanziju, koju nam još danas predstavljaju ostaci gradskih zidina. Preko Salone obavljao se je uvoz najvažnijih proizvoda velikih obrtničkih centara helenističkog i rimskog svijeta kao skupocjenih kovinskih, osobito brončanih predmeta, raznovrsnih keramičkih artikala, jeftine i finije staklarije, zatim vina i ulja s otočja, isto tako obavljao se i izvoz žive stoke, kože, krzna i vune, svakojakih surovina, u prvom redu drva iz prostranih šuma, željeznih ruda i srebra iz bogatih rudnika današnje Bosne, napokon i tekstilne robe koja